

ZÁVISLÁ TRHOVÁ EKONOMIKA V ČESKU A NA SLOVENSKU: ZÁKLADNÉ DÁTA, POLITICKÉ RIEŠENIA

TOMÁŠ PROFANT

ZHRNUTIE A ODPORÚČANIE

Česko a Slovensko sú závislé trhové ekonomiky (ZTE) trpiace výrazným odlivom ziskov z krajiny. Táto závislosť sa prejavuje dominanciou zahraničných firiem, ktoré si svoje strategické plánovanie, investičné a produkčné rozhodovanie, či nastavovanie cien uchovávajú v centráloch v domovských štátoch. V Česku a na Slovensku sa nachádza produkcia s nižšou pridanou hodnotou a produktivita práce ako aj pridaná hodnota ekonomiky rastie pomaly a najmä pomalšie ako v Nemecku. Výskum a vývoj v závislých ekonomikách síce je prítomný, avšak viac ako vývoja nových produktov sa týka technickej podpory výroby.

Vlády v ZTE by sa mali rozhodnúť, či ostanú dlhodobo závislými s nízkou pravdepodobnosťou posunu medzi „nezavislé“ krajiny jadra, alebo budú usilovať o hľadanie vlastnej cesty.

V prvom prípade by mali pokračovať v politike prispôsobovania sa nadnárodným korporáciám a postupného budovania vlastných výskumných kapacít.

V druhom prípade by sa mali spojiť s ďalšími krajinami na juho- a východoeurópskej semiperiférii a usilovať o navýšenie štrukturálnych fondov EÚ a ich nasmerovanie do krajín s nízkou úrovňou VaV a zároveň o zmenu regulácie v prospech možnosti výraznej národnej (a európskej) podpory periferálnych šampiónov.

ÚVOD

V januári 2020 česká vláda schválila základný rámec pre tvorbu národnej Hospodárskej stratégie do roku 2030 pod gesciou Ministerstva priemyslu a obchodu (MPO) a Národnej ekonomickej rady vlády. Na Slovensku v októbri 2020 vyšiel národný integrovaný reformný plán – Moderné a úspešné Slovensko.

Cieľom tohto policy paperu je prispieť do diskusie o ekonomických možnostiach Česka a Slovenska berúc do úvahy dostupné dáta týkajúce sa odlivu ziskov z Česka, Slovenska a ďalších ekonomík strednej a východnej Európy (SVE). Už v roku 2014 tieto dáta prezentoval Odbor stratégie a trendu rastových politík a hospodárskeho rozvoja Úradu vlády ČR ^{Q.LINK.} Základným zistením Odboru bolo, že deficit kapitálových výnosov v roku 2015 bol 7,7 % HDP. Argumentoval, že takýto deficit môže viesť v budúcnosti ku stagnácii ^{Q.LINK.}, čím započal súčasnú diskusiu, do ktorej prispieva aj tento policy paper.

V prvej časti priblíži problematiku odlivu ziskov a širších problémov českej a slovenskej závislej trhovej ekonomiky (ZTE) vrátane problematiky hospodárskej produktivity, pridanej hodnoty, výšky miezd a schopnosti produkovať kvalitný výskum a vývoj (VaV). Následne ponúkne do diskusie dve základné politické riešenia tejto situácie.

ODLIV ZISKOV

Z krajín SVE sa po roku 1989 (opätovne) stali ZTE ^{Q.LINK.} Hlavné danosti takejto ekonomiky pochádzajú z prostredia mimo nej. Opakom ZTE sú niektoré bohaté ekonomiky ako napr. Nemecko. Nemeckí ekonomickí aktéri o nemeckej ekonomike rozhodujú do omnoho väčšej miery ako napr. českí o českej. Kľúčové rozhodnutia nie sú prijímané v Česku, ale v centrálnych nadnárodných korporáciách, ktoré vo všeobecnosti dominujú ZTE. V prípade automobilového priemyslu ide o strategické plánovanie, investičné rozhodovanie, rozhodovanie ohľadom produkcie, či nastavovanie cien ^{Q.LINK.} Tento priemysel je takmer celý v zahraničných rukách a platí to aj o dodávateľských firmách, z ktorých 80 % bolo v roku 2012 vlastnených zahraničnými vlastníkami ^{Q.LINK.} Dominancia zahraničných firiem v českej a slovenskej ekonomike je výrazná aj v bankovom sektore. Na Slovensku je pri veľkorysom počítaní 84 %¹ a v Česku 86 %² bánk v zahraničných rukách.

Jedným z dopadov vlastníctva podnikov v zahraničných rukách je aj už zmienený odliv ziskov. Tieto prostriedky sú základom predkladaného policy paperu, pretože chýbajú v ekonomike, v ktorej by mohli byť minuté na spotrebu alebo by v nej mohli byť opätovne investované. Česko je v tomto ohľade

¹ Z piatich domácich bánk sú dve vlastnené Pentou so sídlom na Cypre a dve J&T so sídlom v Prahe. Poslednou je Slovenská záručná a rozvojová banka.

² Zo sedmich domácich bánk má Airbank vlastnená PPF sídlo v Holandsku a dve sú štátne.

stredoeurópske rekordérom a v deficite prvotného dôchodku na osobu³ je deviatou krajinou na svete. Nachádza sa medzi krajinami poskytujúcimi finančné služby a exportérmi surovín ^{Q.LINK}. Tento deficit bol v Česku v roku 2019 takmer 1190 EUR na osobu, na Slovensku 350 EUR a v Nemecku bol prebytok tohto dôchodku takmer 1110 EUR na osobu (Eurostat). Deficit príjmu z priamych zahraničných investícií (PZI)⁴ bol v Česku 6,9 % HDP a na Slovensku 4,3 % HDP v roku 2017 ^{Q.LINK}. Jednoducho povedané, zahraničné investície v Česku a na Slovensku generujú príjmy rovnako ako české a slovenské investície v zahraničí generujú príjmy. České a slovenské príjmy sú však zanedbateľné v porovnaní so zahraničnými a tak vzniká deficit príjmu z PZI. Uvedená dáta len potvrdzujú, že zo Slovenska a Česka dochádza k odlivu ziskov. Peniaze, ktoré z Česka alebo Slovenska odídu napr. vo forme dividend, môžu nielen prispievať k deficitu bežného účtu, ale jednoducho sa nevracajú naspäť do ekonomiky.

Skutočnosť, že stredná Európa je lákadlom pre zahraničné firmy, spočíva v úrovni ziskovosti, ktorá je v SVE pre zahraničné investície vyššia ako v západnej Európe. V roku 2005 mali rakúske firmy návratnosť vlastného kapitálu (ROE) v EÚ15 5,1 %, ale vo V4 a Slovinsku až 9,7 % ^{Q.LINK}. V roku 2016 bolo ROE PZI v Česku vyše 12 %, na Slovensku okolo 8 % a v Nemecku iba niečo vyše 4 % ^{Q.LINK}.

PRODUKCIA S NÍZKOU PRIDANOU HODNOTOU

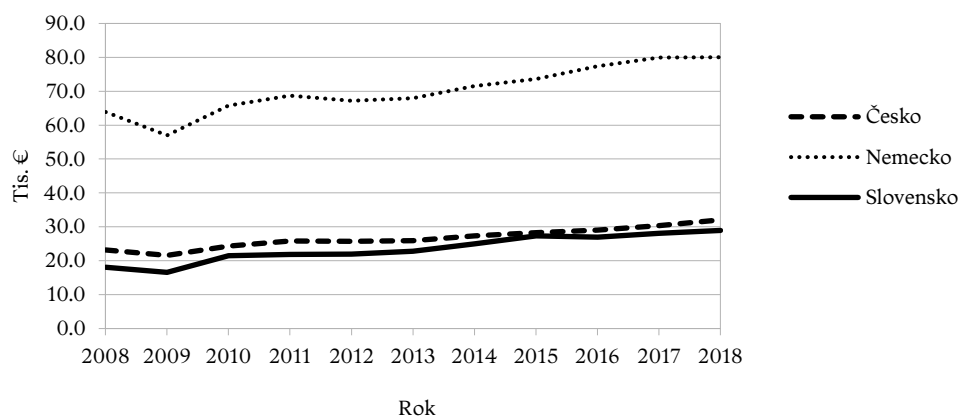
Dôležitou súčasťou ZTE je produkcia s nízkou pridanou hodnotou. Tá nutne neznamená export lacných tovarov, ale len toľko, že v ZTE sa vytvára nízka pridaná hodnota či už nových alebo importovaných a následne exportovaných tovarov ^{Q.LINK}. Štatistika ukazuje priepastný rozdiel medzi Nemeckom na jednej a Slovenskom a Českom na druhej strane. V roku 2018 bolo v priemysle v Nemecku vyprodukovanéj 80 000 EUR hrubej pridanej hodnoty na zamestnanca, kým v Česku 32 000 EUR a na Slovensku 28 900 EUR (Eurostat, pre časovú radu pozri Graf 1).

Samotná nízka produkcia pridanej hodnoty by nemusela byť problémom v určitom časovom momente. Problémom sa v otvorenej ekonomike stáva až v okamihu, keď je zrejmé, že nedochádza k jej nárastu. Medzi rokmi 1995–2011 podiel domácej pridanej hodnoty na hrubých exportoch klesol o 15–20 % v krajinách SVE napriek nominálnemu rastu exportu ^{Q.LINK}. Samotný posun v technologickej sofistikovanosti totižto nutne nevedie k posunu v príjmovej hierarchii. Nárast pridanej hodnoty si môže prisvojiť materská firma ^{Q.LINK}. Dáta ukazujú aj zvyšovanie rozdielu vo vyprodukovanvej hrubej pridanej hodnote na ekonomiku (Graf 2).

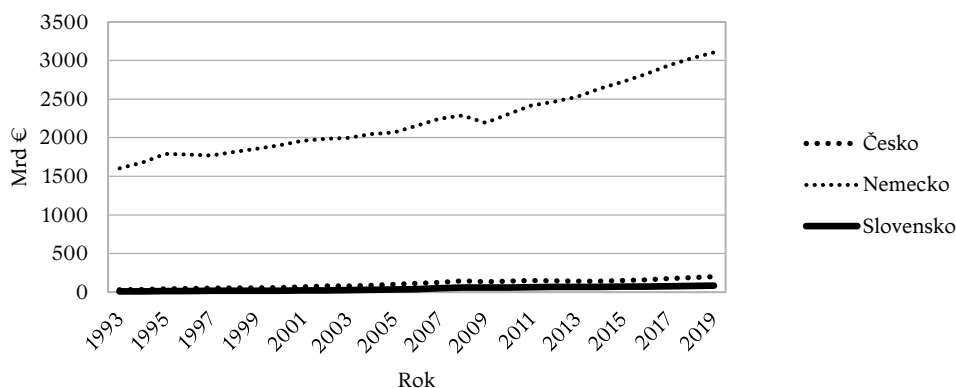
³ Prvotný dôchodok zahŕňa okrem iného dividendy a reinvestície.

⁴ Tento deficit zahŕňa okrem iného zisky, ktoré PZI prinášajú a ktoré odchádzajú z ekonomiky.

Graf 1: Produktivita práce v priemysle 2008–2018
(Hrubá pridaná hodnota na zamestnanú osobu, Eurostat)

Graf 2: Hrubá pridaná hodnota celej ekonomiky (1993–2019), AMECO

Pre zvolenie správnej verejnej politiky je potrebné prejsť z makro úrovne štatistických dát národných ekonomík na mikro úroveň firemných politík. Najvyššie zisky produkujú výrobky založené na najnovších technológiách a až so štandardizáciou výrobného procesu sa tieto výrobky posúvajú do krajín s nižšími mzdami. Tu sú firmy naďalej ziskové, avšak už nie vďaka novosti technológie, ale vďaka nižšej úrovni mzdy. Zdrojom ziskov je rozdiel medzi produktivitou a výškou mzdy ^{LINK}.

Tá síce s nárastom PZI stúpla, ale zhruba od roku 2009 sa dobiehanie nemeckej úrovne výrazne spomalilo až zastavilo ^{LINK}.

Rast technologickej sofistikovanosti v produkcii v krajinách (semi)periférie potom neznamená posun v globálnom hodnotovom reťazci, ale blížiaci sa koniec životného cyklu presunutého produktu. Takto Audi presunulo model

A1 z Belgicka do Španielska a odtiaľ model Q3 do Gyóru a v Bruseli sa začala produkcia elektrických áut [QLINK](#). Postupná štandardizácia elektrických áut tak vytvára očakávanie, že stredoeurópske automobilky začnú v budúcnosti práve takéto autá vyrábať tiež.

MZDY, PRODUKTIVITA A VÝSKUM

Nielen v ZTE sa kľúčovými premennými v globálnej ekonomickej súťaži stáva VaV a s ním súvisiaca produktivita a mzdy. Tie sú dôležité pre určenie výnosnosti investícií, keď sa dajú do vzťahu s produktivitou. Kľúčovým ukazovateľom je teda úroveň produktivity v porovnaní s výškou miezd (*wage-adjusted productivity*). V priemysle bola v roku 2018 v SR produktivita na hodnote mzdy 149,1 %, v ČR na hodnote 154,5 % a v Nemecku na hodnote 136,2 % (Eurostat). Za rovnakú mzdu bola v priemere získaná nižšia pridaná hodnota v Nemecku ako v strednej Európe. Inými slovami, Slovensko a Česko produkujú v priemysle nižšiu pridanú hodnotu ako Nemecko, avšak ich mzda je ešte nižšia, než o koľko je nižšia pridaná hodnota [QLINK](#).⁵

Sama o sebe nižšia mzda za rovnakú produktivitu poukazuje na určité problémy v ZTE, dalo by sa však stále dúfať, že v tomto ohľade ZTE dobieha bohatšie krajiny. Empirické dáta ukazujú opak. Zdá sa, že spôsob, akým ZTE pôsobí v globálnej ekonomike, vedie k rastu rozdielu medzi produktivitou Nemecka a strednej Európy (pre automobilový priemysel pozri [QLINK](#)).

Najzásadnejším prvkom, ktorý by mohol viesť k premene závislých trhových ekonomík na nezávislé, je VaV. Základná charakteristika ZTE – dominancia podnikov v zahraničných rukách – má významný vplyv na investície do VaV. Empirický výskum však ukazuje, že rast produktivity domácich firiem vplyvom zahraničných, teda spillover efekt, je slabý.

V prvom rade nedochádza k presunu VaV z centrál nachádzajúcich sa obvykle v krajinách jadra do fabriek na (semi)periférii. Prieskum medzi firmami v automobilovom priemysle ukazuje, že „výskum a vývoj sa koncentruje v zahraničí“ [QLINK](#). Analýza pracovných inzerátov podobne zisťuje, že v priemysle sú miesta pre ľudí s pokročilými digitálnymi zručnosťami až o 18 % častejšie požadované domácimi ako zahraničnými firmami. Dôvodom je pokrývanie takýchto strategických funkcií ľuďmi v zahraničných centráloch [QLINK](#).

Uvedené neznamená, že by vonkoncom nedochádzalo k VaV v ZTE. Naopak, v tomto ohľade je dokonca stredná a východná Európa rozdelená. Kým napr. zdieľané servisné centrá s nízkou pridanou hodnotou sa dajú nájsť v celej SVE, v oblasti výskumu a vývoja sa v jednej skupine krajín nachádza Maďarsko s Bulharskom a Českom, ktoré síce vykazujú omnoho nižšie hodnoty z oblasti VaV ako západoeurópske krajiny (vrátane Slovinska), avšak do týchto krajín

⁵ Uvedené však neberie do úvahy, že samotnú pridanú hodnotu definujú aj mzdy [QLINK](#). O túto skutočnosť sa štatistiku snažia očistiť Drahekoupil a Piasna, ktorých záver by sa dal reinterpretovať nasledovne: nielen, že sú zamestnanci vo V4 platení za rovnakú produktivitu menej ako v Nemecku na základe štatistiky, ktorá mzdu zahŕňa do produktivity, ale očistenie merania produktivity o mzdu tým, že sa porovnávajú podobní zamestnanci vykonávajúci podobnú prácu, ukazuje priemerný rozdiel v mzde ešte o zhruba 16 % väčší [QLINK](#).

smerujú výdavky na VaV zo zahraničia, čo naznačuje určitú atraktivitu pre zahraničné firmy ^{QLINK}. Slovensko s ďalšími krajinami SVE vykazujú v týchto ohľadoch nižšie hodnoty. Podobný rozdiel ukazuje aj porovnanie hrubých výdajov na VaV ako percento pridanej hodnoty. Kým v zahraničnom priemysle v Česku ide o 3,28 %, na Slovensku ide o 1,57 %. Rozdiel je aj v domácom priemysle (Česko: 2,5%, Slovensko: 1,06%, ^{QLINK}).

Napriek tomu, že do Čiech a niektorých ďalších krajín SVE smerujú investície do VaV, ich cieľom je v skutočnosti často, aby sa miestne fabriky boli schopné prispôbiť novým výrobným metódam. VaV sa potom netýka vývoja konkrétnych nových produktov ^{QLINK}, ale ide o technickú podporu výroby ^{QLINK}.

Existujú dve väčšie výnimky – výskumné centrum Škody (VW) v Mladej Boleslavy a Dacie (Renault) v Rumunsku. V oboch prípadoch za ich vznikom stálo strategické spojenie záujmov firiem a štátu, čo v prípade Škody znamenalo zo strany VW využitie inej značky na vybudovanie nízkonákladového radu vozidiel a penetráciu trhov v chudobnejších krajinách.

Kľúčovým argumentom však je, že regionálne ekonomické zisky sú obmedzené kvôli „neschopnosti Škody udržať celú hodnotu, ktorú vytvára vzhľadom na jej zahraničné vlastníctvo a status vedúcej firmy druhej kategórie“ ^{QLINK}. Medzi rokmi 2004–2015 Škoda na dividendách presunula zhruba 3,4 mld. USD nemeckej centrále ^{QLINK}. Akokoľvek teda nepochybne platí, že produkcia s vyššou pridanou hodnotou vrátane VaV znamená vyššie príjmy, neznamená to zachytenie celej tejto hodnoty v ekonomike.

Ako reagovať na uvedené skutočnosti?

POLITICKÉ RIEŠENIA

Cieľom stredoeurópskych vlád je lákať do svojich krajín investície do výskumu a vývoja. Dnes platí, že rovnako, ako sa v krajinách SVE v minulosti investovalo najmä do výstavby fabrík, tak sa v iných krajinách investuje aj do výstavby výskumných centier. Obvykle sú takéto investície spojené s prítomnosťou veľkého množstva výskumníkov a výskumníčiek v krajine a s existenciou veľkého trhu. Najčastejšie sa takto investuje do krajín jadra.

Schopnosť zvyšovať pridanú hodnotu v produkcii, ktorá by mala zvyšovať životnú úroveň a zaistiť dobiehanie krajín jadra, sa dá politicky presadzovať v dvoch zásadne odlišných politických rámcoch. Prvým je výrazná politizácia súčasného stavu vládou a odmietnutie ďalej súťažiť v nerovnom boji s bohatšími krajinami. Druhým je pokračovanie akceptácie súčasného geopolitického nastavenia a využívanie tých možností, ktoré majú dnešné východoeurópske vlády k dispozícii.

Pre druhý prúd sú v regióne SVE prítomné dve výraznejšie stratégie – priemyselná v Poľsku a daňová v Maďarsku. Poľsko nám ukazuje, ako vládna politika dokáže prispieť k modernizácii produkcie firiem ^{QLINK}. Funkčnú, produkčnú a procesnú modernizáciu ukazuje aj český prípad ^{QLINK}, avšak práve ten zároveň svojim detailným rozborom týchto rôznych foriem modernizácie ukazuje limity, ktoré sa zdajú byť vlastné takmer akýmkoľvek vládnym riešeniam v rámci súčasných možností.

Preto sa môže zdať zmysluplným sa uspokojiť s pozíciou konsolidovanej semiperiférie, odkiaľ nadnárodné firmy v prípade udržania politickej stability a určitej vzdelanostnej a platovej úrovne nutne neodchádzajú. Takáto pozícia znamená pokračovanie posilňovania doterajších poľských, českých a európskych politík – horizontálnych investícií do európskych šampiónov, národnú podporu VaV a vytváranie vedecko-priemyselných parkov vedúcich k novým objavom schopných nielen nevyhnutnej modernizácie potrebnej na udržanie konkurencieschopnosti, ale aj produkcie patentov zaručujúcich vyššie zisky nezaložené na nízkych mzdách.

Súčasťou zotrvania na pozícii semiperiférie môžu byť aj rôzne formy regulácie súkromného sektora. Zmienené Maďarsko zaviedlo sektorové dane v energetike, telekomunikáciách, bankovníctve a maloobchode. Je otázne, nakoľko efektívne dokážu takéto dane zabraňovať odlivu ziskov z ekonomiky.

Zásadne odlišným riešením problémov ZTE je politizácia súčasných ekonomických vzťahov a odmietnutie súťažiť na trhu kontinuálne reprodukovujúcom technologickú nerovnosť a z nej vyplývajúcu ekonomickú závislosť. Úspešnosť dočasného a selektívneho uzatvárania vlastných ekonomík dokladajú najnovšie ekonomické dejiny Ázie. Čína dokonca preukazuje, že dlhodobá politika vlády je schopná doceliť postupné nahradenie drahých importov domácou výrobou aj v ekonomicky nepriateľskom prostredí kompetitívnej globálnej ekonomiky ^{QLINK}.

Periferálne ekonomiky európskeho juhu a východu sú omnoho menšie, avšak spoločne by dokázali byť protiváhou európskemu jadru. Takýto prístup si však vyžaduje dosiaľ nevyskúšané silné politické zjednotenie. Znamená to koordináciu na najvyššej politickej úrovni podobnú tej, akú sme videli napr. medzi krajinami V4 počas migračnej krízy. Spoločné politické riešenia by potom nemali cieľiť len na dopad ekonomickej a technologickej nerovnosti, ako o to usiluje maďarská vláda, ale mohli by cieľiť aj na narovnanie príčin vedúcich k odlivu ziskov.

V prvom rade by vlády závislých trhových ekonomík mali usilovať o to, aby sa navyšovala podpora VaV zo štrukturálnych fondov a aby smerovala výlučne do krajín s nízkou úrovňou VaV. Takisto by mali usilovať o možnosť selektívne podporovať vybraných periferálnych šampiónov vrátane ochrany vlastných trhov. Inými slovami, mali by usilovať o zmenu základných pravidiel fungovania EÚ. Išlo by teda o výrazne konfliktnú zahraničnú politiku a tá by mala nádej na úspech iba v prípade pevnej jednoty chudobnejších štátov. Takéto politiky by mali zaistiť narovnanie technologickej nerovnosti.

Budovanie technologických kapacít je dlhotrvajúci proces. V jeho priebehu by spoločný politický tlak mohol viesť aj k vnútroeurópskemu obmedzovaniu odlivu ziskov nad rámec existujúcich národných regulácií. Ich časť by mala byť reinvestovaná v krajinách pôvodu tak, aby sa postupne dorovnávala súčasná technologická nerovnosť, ktorá je základom nerovnosti v produktivite.

ZÁVERY A ODPORÚČANIA

- Podľa politickej orientácie obyvateľstva by sa česká a slovenská vláda mali rozhodnúť, či preferujú súčasné ekonomické postavenie závislej ekonomiky, ktoré im dlhodobo môže prinášať určitú životnú úroveň, avšak pravdepodobne nepovedie k posunu medzi krajiny jadra s najvyššou životnou úrovňou, alebo preferujú politický konflikt o lepšie postavenie vo svetovej ekonomike v spolupráci s ďalšími závislými trhovými ekonomikami.
- V prípade prvej voľby by mala nasledovať svoju doterajšiu politiku značného prispôsobovania sa nadnárodným korporáciám využívajúc ale dostupné prostriedky na tvorbu prostredia pre vznik nových firiem schopných prichádzať s patentami a novými výrobkami.
- V prípade druhej voľby by sa mala spojiť s ostatnými východo- a juhoeurópskymi krajinami semiperiférie, usilovať o navýšenie štrukturálnych fondov EÚ a ich nasmerovanie do krajín s nízkou úrovňou VaV a zároveň o zmenu regulácie v prospech možnosti výraznej národnej (a európskej) podpory periferálnych šampiónov.

Tomáš Profant je seniorní výzkumný pracovník
Ústavu mezinárodních vztahů

*Práca na tomto policy papere bola podporená štipendiom Rakúskej agentúry pre medzinárodnú spoluprácu vo vzdelávaní a výskume v rámci Akcie Rakúsko-Slovensko, č. ICM-2019-16141.
Autor by sa zároveň chcel obzvlášť poďakovať Joachimovi Beckerovi za jeho vedenie pri písaní textu.*